

EESTI KONJUNKTUURIINSTITUUT

ESTONIAN INSTITUTE
OF ECONOMIC RESEARCH

Rävala 6 19080 Tallinn tel 668 1242 faks 668 1240 e-post eki@ki.ee

Varimajandus Eestis 2012

(elanike hinnangute alusel)

Tallinn
Mai 2013

Aruande koostaja: Elmar Orro

Projektigrupi koosseis: Lia Lepane, Mati Reiman, Marje Josing, Triin Vahi, Ingrid Niklus,
Piia Jõekalda, Liina Kuusmaa

Eesti Konjunktuuriinstituut

Rävala 6 19080 Tallinn

tel 668 1242

e-mail: eki@ki.ee

<http://www.ki.ee>

Copyright © Eesti Konjunktuuriinstituut

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Varimajanduse osakaal elanike ostudes	4
2. Hinnangud ümbrikupalkadele	12
Kokkuvõte	22

SISSEJUHATUS

Antud töös käsitletakse seda varimajanduse osa, kus raha liigub mitteametlikult, kaupade ja teenuste käive jääb väljapoole ametlikust majandusest ning ei kajastu seetõttu ka riiklikus statistikas ega maksulaekumistes. Varimajanduse subjektide eesmärgiks on suurendada isiklike tulusid, kuid selline tegevus vähendab riigi tulusid ning takistab ausa konkurentsi toimimist. Varimajandus eksisteerib igas riigis ja kõikides majanduskeskkondades. Kuigi täpset varimajanduse mahtu ei ole võimalik kindlaks määrata, püütakse selle suurust ja levikut kaudselt siiski hinnata. Riigid üritavad seadusandluse ning järelevalvesüsteemi kaudu igati varimajandust piirata ja sellise tegevuse tarvis on hea teada ka varimajanduse toimimise mehhanisme ja elanike ning ettevõtete suhtumist illegaalsesse majandusse. Kui kodanikud austavad õiglast konkurentsi ja toetavad riigi maksupoliitikat, on varimajandusevastast poliitikat riigil ka hõlpsam ellu viia.

Illegaalse majandustegevuse peamiseks motivaatoriks on tulu teenimine ja konkurentide ees turueeliste saavutamine, kasutades selleks ebaseaduslikke tegevusi. Näiteks jäetakse kulude kokkuhoiu nimel tasumata maksud, selle asemel, et investeerida oma tegevuse efektiivsuse tõstmisse.

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on analüüsida varimajandust ja selle levikut Eestis ning elanike suhtumist varimajandusse. Lähemalt vaadeldakse elanike seotust ja suhtumist illegaalsete kaupade ja teenuste ostmisesse ning ümbrikupalkade maksmisesse. Eelnevast tulenevalt jaguneb käesolev töö kaheks peatükiks: esimeses kajastatakse elanike üldisi eelistusi legaalse ja illegaalse kauba või teenuse ostmisel ning tarbimisel, samuti varimajanduse osakaalu elanike kogukulutustes, teises keskendutakse ümbrikupalkade temaatikale. Analüüsi tulemused kajastavad varimajanduse olukorda 2012. aastal ning muutusi, mis on toimunud alates 2002. aastast.

Töö teostamiseks viis Eesti Konjunktuuriinstituut (EKI) Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi tellimusel 2012. aasta detsembris läbi elanike küsitluse, millele vastas 1041 inimest. Antud töö tuginebki elanikelt saadud vastustele. Küsitletud isikud kuuluvad EKI tarbijate paneeli koosseisu ning esindavad läbilõiget Eesti elanikest soo, rahvuse, elukoha, regiooni, vanuse (18-74 eluaastat), hariduse ja netosissetuleku (leibkonnaliikme kohta kuus) järgi. Representatiivsuse tagamiseks on tulemused kaalutud vanuse, soo, rahvuse ja regiooni järgi. Küsitlustulemuste protsentjaotused on toodud lisa 1, sotsiaal-demograafiliste gruppide lõikes lisa 2, küsitletud kogumi iseloomustus on esitatud lisa 3.

1. VARIMAJANDUSE OSAKAAL ELANIKE OSTUDES

Käesolevas peatükis analüüsitakse lähemalt illegaalsete kaupade ja teenuste turgu, millelt ettevõtjad ei ole maksnud ettenähtud makse ja tasusid. Riigimaksude (tulumaks, sotsiaalmaks, töötuskindlustus maks, aktsiisimaks, käibemaks, tollimaks), autori- ja litsentsitasude maksmata jätmisega soovivad ettevõtjad suurendada oma kaupade või teenuste konkurentsivõimet, hoida hindu kunstlikult madalamal, et saavutada seeläbi suuremat turuosa. Odavam pakkumine muudab kauba või teenuse atraktiivsemaks, sest soodne hind on tihti ostjale kõige olulisemaks kriteeriumiks. Samal ajal peab tarbija arvestama võimalusega, et illegaalne toode ei vasta kvaliteedinõuetele või puudub sellel valmistaja garantii. Tarbijal tuleb teha valik, kas lähtuda ainult odavamast hinnast või pöörata tähelepanu ka pakkuja taustale ja eelistada ausat äri.

Antud uuringu üheks ülesandeks on välja selgitada, millest lähtuvad Eesti elanikud ostuotsuste tegemisel. Uuritakse seda, millised on tarbija eelistused, kui ollakse valiku ees, kas osta odavamat kuid illegaalset teenust/kaupa või siis ametlikult pakutavat teenust/kaupa. Küsitluste vastuste põhjal eelistaks ametliku tootja või legaalse teenusepakkuja kaupu 51% vastanutest, 18% vastanutest ostaks kaupa soodsama hinnaga, olenemata sellest, kas kauba või teenuse eest on riigimaksud tasutud või mitte. Ülejäänud (31%) käituvad vastavalt olukorrale, ostes kord legaalselt, teinekord jälle illegaalselt. Võrreldes möödunud aastaga, kasvas 2012. aastal nende tarbijate osakaal, kes peavad ostmisel vaid hinda prioriteetseks. Kasv on toimunud nende arvelt, kes käitusid kord üht- või teistmoodi, samas on legaalse kauba eelistajate osakaal jäänud peaaegu samale tasemele (vt tabel 1.1).

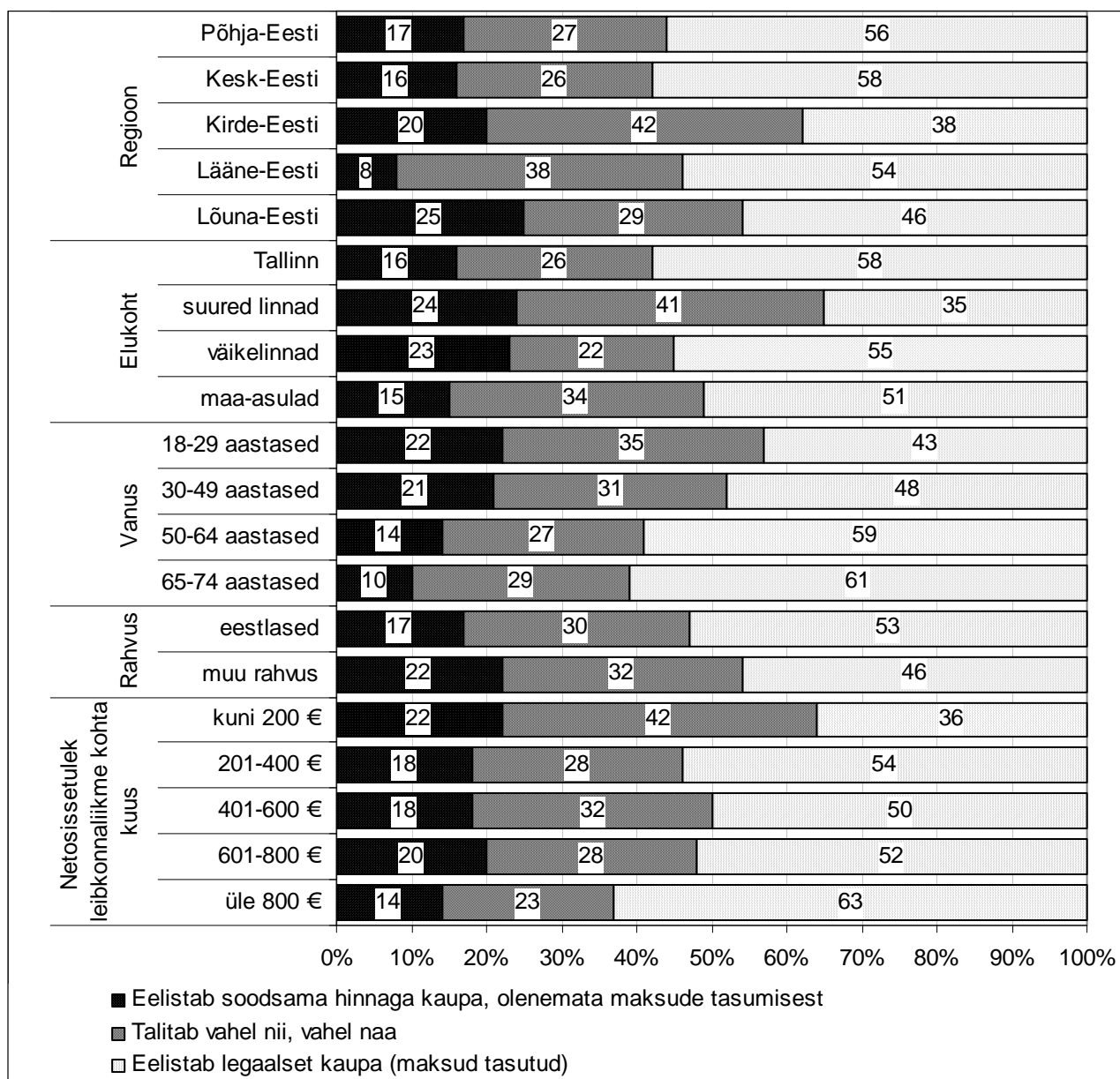
Tabel 1.1. Legaalsete ja illegaalsete kaupade vahel valiku tegemine (% vastanutest)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2010	2011	2012
Eelistab soodsama hinnaga kaupa, olenemata sellest, kas makse tasutakse või mitte	18	12	14	12	9	13	12	18	13	18
Eelistab ametliku tootja/teenindaja poolt pakutavat, millelt on tasutud maksud	46	42	42	48	46	50	52	48	52	51
Talitab vahel nii, vahel naa	36	46	44	40	45	37	36	34	35	31
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Soodsama hinnaga illegaalseid kaupu eelistanud inimeste osakaal oli 2012. aastal suhteliselt kõrge, kui võrrelda 2011. aastaga ning ajavahemikuga 2003-2008, millal see oli vahemikus 9-14%. Sama suur kui 2012. aastal oli soodsama hinnaga illegaalseid kaupu eelistanute osakaal veel 2010. aastal ning kümme aastat tagasi, 2002. aastal. Olukorda üldistades saab teha järeltule,

et 2012. aastal on tarbijate eelistused selgemalt polariseerunud – nn ebakindel kontingent on hakanud veelgi enam eelistama illegaalset kaubandust, samal ajal kui legaalselt tarbinute osakaal ei ole viimase aastaga praktiliselt muutunud. Legaalsete ja illegaalsete kaupade ning teenuste vahel valiku tegemist erinevate sotsiaalsete gruppide lõikes on kujutatud joonisel 1.1. Jooniselt on näha, et legaalset päritolu teenuseid ja kaupu eelistasid enam vanemaealised (65-74 aastaste hulgast 61%) ja kõrgema netosissetulekuga (üle 800 €kuus) elanikud (63%). Võrreldes 2011. aastaga on legaalset kaupa eelistanud tarbijate osakaal suurenenud 50-64 aastaste elanike grupis (2011. aastal 51%; 2012. aastal 59%) ja üle 800 €netosissetulekut saavate elanike hulgas. (2011. aastal 49%; 2012. aastal 63%).

Joonis 1.1. Legaalsete ja illegaalsete kaupade vahel valiku tegemine (% vastanutest)

Samas on kõigis vanuse- ja sissetulekugruppides tõusnud soodsama hinnaga illegaalsete kaupade eelistajate osakaal. Piirkondlikult oli 2012. aastal kõige rohkem illegaalse kauba eelistajaid Lõuna-Eestis (25%). Võrreldes eelneva aastaga on sellise eelistusega inimeste osakaal Lõuna-Eestis suurenenud 10%-punkti võrra (2011. aastal oli illegaalse kauba eelistajaid 15%), samas vähenes seal sama palju vahetevahel salakaupa eelistanute osakaal. Legaalse kaupade eelistajate osakaal Lõuna-Eestis ei muutunud, neid oli 46%. Illegaalse kaupade eelistajaid oli keskmisest enam ka Kirde-Eesti elanike hulgas (20%). Lõuna-Eesti tarbijast erineb Kirde-Eesti tarbija selle poolest, et viimased eelistavad oluliselt rohkem tarbida salakaupa ja legaalselt kaupa vaheldumisi (42% elanikest). Üldkokkuvõttes on kõikides piirkondades, välja-arvatud Lääne-Eestis, illegaalsete kaupade ja teenuste eelistajate osakaal suurenenud. Lääne-Eestis illegaalse kauba eelistajate osakaal küll vähenes (11% 2011. aastal; 8% 2012. aastal), kuid see-eest suurenes oluliselt kord illegaalset, kord legaalselt kaupa eelistanute osakaal (2011. aastal 28%; 2012. aastal 38%).

Tarbijate ostukäitumine erineb sõltuvalt kaubast või teenusest. Ostukäitumise eripärade väljaselgitamiseks uuriti elanikelt, milliseid tooteid ja teenuseid on nad 2012. aastal teadlikult mustalt turult ostnud. Elanikel paluti anda iga kauba või teenuse kohta hinnang, kas neid on aasta jooksul ostetud ainult illegaalselt, mõnikord illegaalselt, legaalselt või pole üldse ostetud. Küsitlustulemused on toodud välja tabelis 1.2. Illegaalseid tooteid ostnud elanike ostukäitumise analüüsist on välja jäetud need tarbijad, kes vastavat tootegruppi või teenust 2012. aastal üldse ei ostnud (ei legaalselt ega illegaalselt). See võimaldab erinevate illegaalsete toodete ja teenuste ostmisega seotud olukordi uurida lähtudes just vastavate toodete ostjate poolt antud hinnangutest. Alkoholi ja tubakatoodete illegaalse ostmise kohta täitsid elanikel eraldi põhjalikud küsitluse ja analüüs nende kaubagruppide illegaalse tarbimise kohta ilmub eraldi uuringuna.

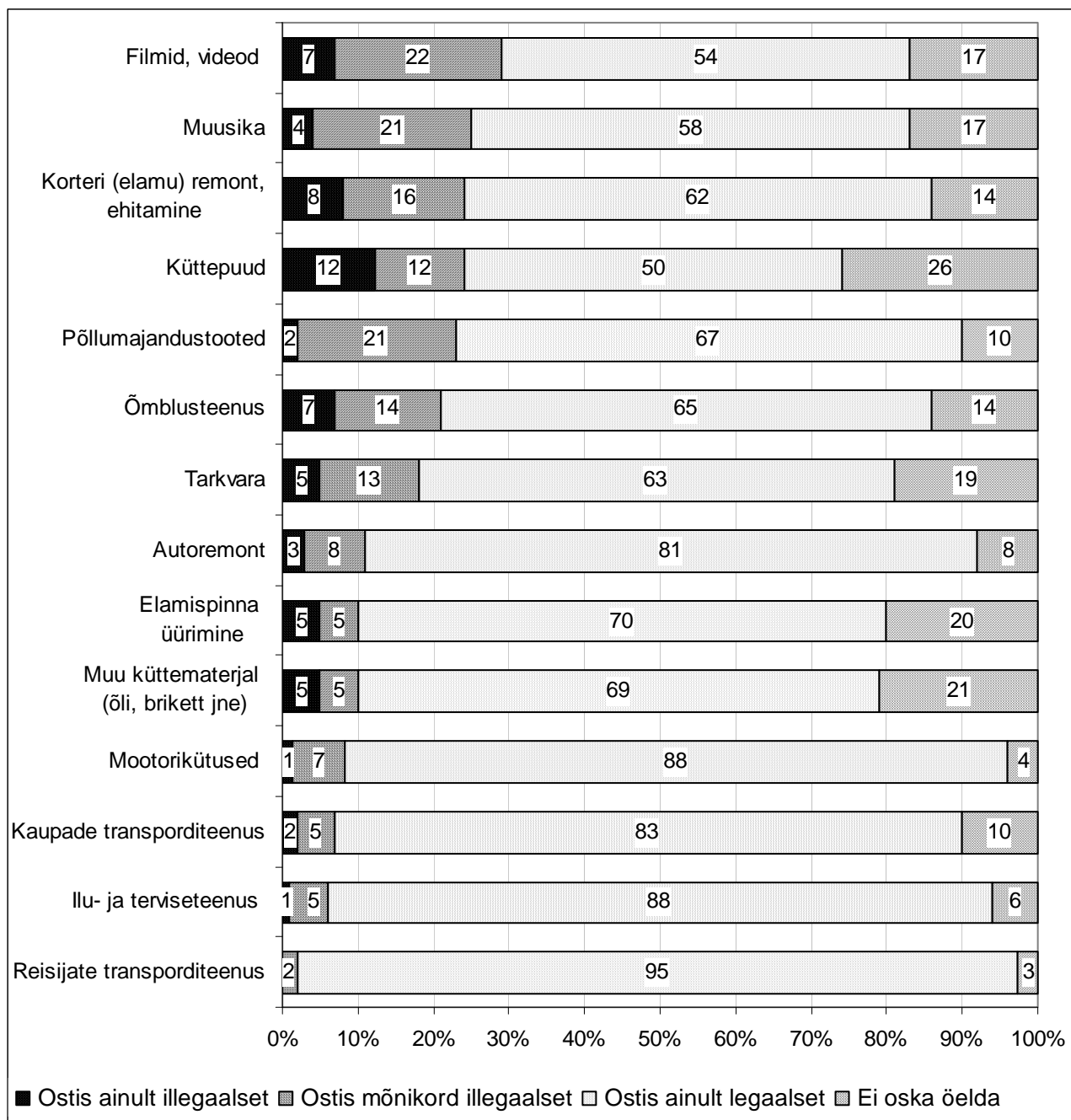
Joonisel 1.2 on ära toodud erinevate kaupade ja teenuste illegaalsete ostude pingerida 2012. aastal. Illegaalselt hangiti teistest kaupades enam filme ja muusikat (sh ka allalaetud). Filme ostis illegaalselt 29% ja muusikat 25% vastavate toodete ostjatest. Võrreldes 2011. aastaga on märgatavalt vähenenud nende tarbijate osakaal, kes ostsid ainult illegaalselt filme ja muusikat. Kui 2011. aastal ostis filme ainult illegaalselt 13% ja muusikat 11% nende toodete ostjatest, siis 2012. aastal vaid 7% ja 4%. Samal ajal on nende tarbijate osakaal, kes ostsid filme ja muusikat vahetevahel illegaalselt, jäänud samaks. Kuigi teadlikult illegaalselt filme ja muusikat ostnute osakaal on vähenenud, ei ole selle arvelt legaalse tarbijate osakaal kasvanud, sest samal ajal suurenes omakorda nende osakaal, kes ei osanud öelda, kas ostsid illegaalselt või legaalselt. Kaupadest järgnesid filmidele ja muusikale küttepuud, mida oli illegaalselt ostnud 24% küttepuude ostjatest. Võrreldes 2011. aastaga on kasvanud ainult illegaalselt kui ka vahetevahel illegaalselt küttepuid ostnute osakaal. Endiselt oli elanikel raskusi küttepuude päritolu määramisel – 25% ostjatest ei teadnud, kas olid ostnud puid ametliku või mitteametliku müüja käest. Edasi järgnesid illegaalsetest toodetest põllumajandustooted (23%), tarkvara (18%), muu küttematerjal (õli, brikett, 10%) ja mootorikütused (8%). Kaupadest on 2012. aastal kõige enam kasvanud küttepuude ning muu küttematerjali illegaalselt ostnute osakaal (vastavalt +33% ja +43%), kõige kiiremini on vähenenud illegaalselt tarkvara ostnute osakaal (-33%).

Tabel 1.2. Kaupade ja teenuste ostmine 2012. aastal (% vastanutest)

	Ostis ainult legaalselt	Ostis mõnikord illegaalselt	Ostis ainult illegaalselt	Ei oska öelda, millist ostis	Ei ostnud 2012. a legaalselt ega illegaalselt
Põllumajandustooted (kartul, liha, mesi jm.)	60	19	2	9	10
Autoremont	50	5	2	5	38
Mootorikütused (bensiin, diiselmootor)	66	5	1	3	25
Kaupade transporditeenus	34	2	1	4	59
Reisijate transporditeenus	61	1	0	2	36
Korteri (elamu) remont, ehitustööd	23	6	3	5	63
Elamispinna üürimine	14	1	1	4	80
Küttepuid	17	4	4	9	66
Muu küttematerjal (õli, brikett jm)	13	1	1	4	81
Õmblusteenus	19	4	2	4	71
Ilu- ja terviseteeenus (juuksur, massöör)	72	4	1	5	18
Muusika (helikandjatel, sh allalaaditud)	27	10	2	8	53
Filmid, videod (sh allalaaditud)	25	10	3	8	54
Tarkvara	24	5	2	7	62

Teenustest oli 2012. aastal sarnaselt eelmise aastaga suhteliselt suur musta turu osakaal eluaseme remontimisel või ehitustöödel. (24% selle teenuse tarbijatest). Aastaga oli nende osakaal siiski kahanenud (2011. aastal 28%). Vastanutest 8% oli ehitus- ja remonditöid lasknud teha alati illegaalselt, 16% vastanutest osaliselt illegaalselt. Mitteseaduslikult osutatud teenustest järgnesid õmblusteenused (21% selle teenuse tarbijatest), autoremondi teenused (11%), elamispinna üürimine (10%), kaupade transporditeenus (7%), ilu- ja terviseteeenus (6%) ning reisijate transporditeenus (2%). Võrreldes eelmise aastaga kahanes 2012. aastal illegaalselt reisijate ja kaupade transporditeenuste, ilu- ja terviseteeenuste, autoremondi ja eluaseme remondi ning ehituse teenuste kasutajate osakaal.

Joonis 1.2. Maksustamata kaupade ja teenuste ostmine (% vastava teenuse või kauba ostjatest)

Elamispinna üürimise ja õmblusteenuste illegaalsete kasutajate suhtarv jäi eelnenud aastaga samaks. Kokkuvõtte erinevaid kaupu ja teenuseid illegaalselt hankinud tarbijatest tabelis 1.3.

Tabelist selgub, et kümne aasta jooksul on vähenenud muu küttematerjalide, muusika, mootorikütuste ja tarkvara illegaalne ostmine. Teenustest on vähenenud eluaseme remondi- ja ehitustööde, õmblusteenuste, kaupade transporditeenuste, autoremondi ning ilu- ja terviseteeenuste illegaalne kasutamine.

Tabel 1.3. Illegaalse te kaupade ja teenuste ostjate osakaal (ostnud ainult illegaalset või mõnikord illegaalset; % vastanutest, kes oli nimetatud kaupa või teenust ostnud)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2010	2011	2012
Korteri (elamu) remont, ehitus	36	39	34	25	29	27	30	37	28	24
Küttepuid	-	-	-	-	-	19	24	24	18	24
Õmblusteenus	30	31	32	18	20	24	21	20	21	21
Muusika helikandjatel (sh allalaaditud) ¹	40	-	32	23	21	18	17	19	32	25
Kaupade transporditeenus ²	12	17	14	10	10	16	16	17	10	7
Filmid, videod (sh allalaaditud) ¹	29	-	25	17	20	15	16	16	36	29
Autoremont	26	27	24	22	15	16	13	17	14	11
Mootorikütused (bensiin, diislikütus)	15	13	16	16	10	9	11	12	12	8
Ilu- ja terviseteeenus ³ (juuksur, massöör jne)	15	12	12	8	7	6	7	9	9	6
Reisijate transporditeenus ²	-	-	-	-	-	5	5	4	5	2
Elamispinna üürimine	12	10	12	5	10	20	23	24	11	10
Muu küttematerjal (õli, brikett jne)	27	27	17	16	13	5	14	2	7	10
Tarkvara	34	-	39	36	26	23	29	-	27	18

Samas on muutunud illegaalse ja legaalse tarbimise trendid mõlemat pidi – teatud perioodil on teatud kaupade ja teenuste illegaalne tarbimine suurenenud, seejärel ostetakse neid jälle rohkem legaalselt. Näiteks langes 2005. aastal enamik vaatluse all olnud kaubagruppide ja teenuste illegaalne tarbimine, kuid see hakkas uuesti kasvama 2008. aastast. Tervikuna ei ole viimastel aastatel illegaalselt ja legaalselt kaupu ning teenuseid tarbinud elanike osakaalus väga järske muutusi toimunud.

Alati ei olegi tarbijal võimalik määratleda, kas tegemist on illegaalse või legaalse kauba ja teenusega. Selgitamaks välja, kui palju tarbijad suudavad tuvastada kaupade päritolu, esitati neile küsimus selle kohta, kas on lihtne või keeruline eristada legaalse ja illegaalse kaupade ning teenuste müüjaid. Vastustest selgus, et tarbijatel ei olegi sugugi lihtne aru saada, kas tegemist on seadusliku või salakaubaga. Nii hindasid ligi pooled vastajatest (49%), et pakutava kauba või teenuse päritolu ei ole alati lihtne tuvastada, keeruliseks pidas seda 9% vastajatest. Ainult

¹ küsimus allalaaditava muusika ja filmide kohta lisandus 2011. aastast

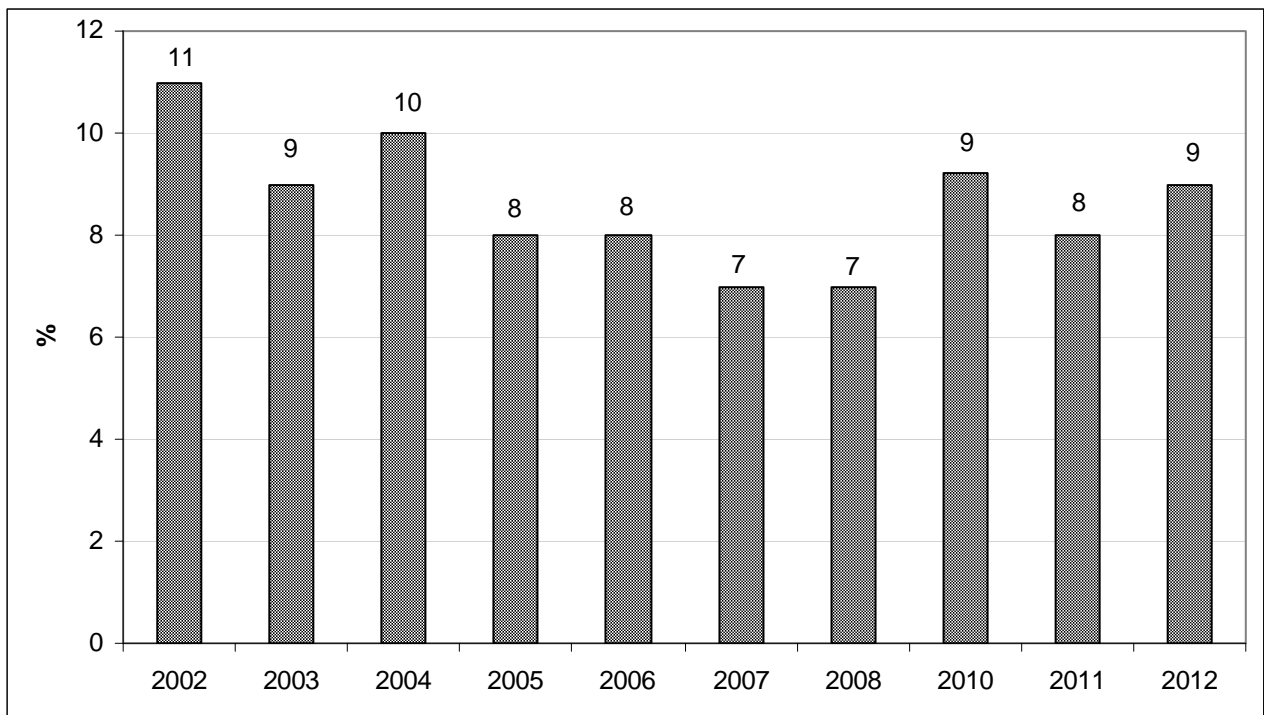
² Perioodil 2002-2006 ühine transporditeenuste grupp.

³ Perioodil 2002-2006 juuksuriteenus.

veerand vastajatest (25%) arvas, et illegaalse kauba või teenuse müüja eristamine legaalsest müüjast on lihtne ning 17% ei osanud oma hinnangut anda. Teistest enam pidasid eristamist keeruliseks Põhja-Eesti, Tallinna ja teiste suuremate linnade elanikud

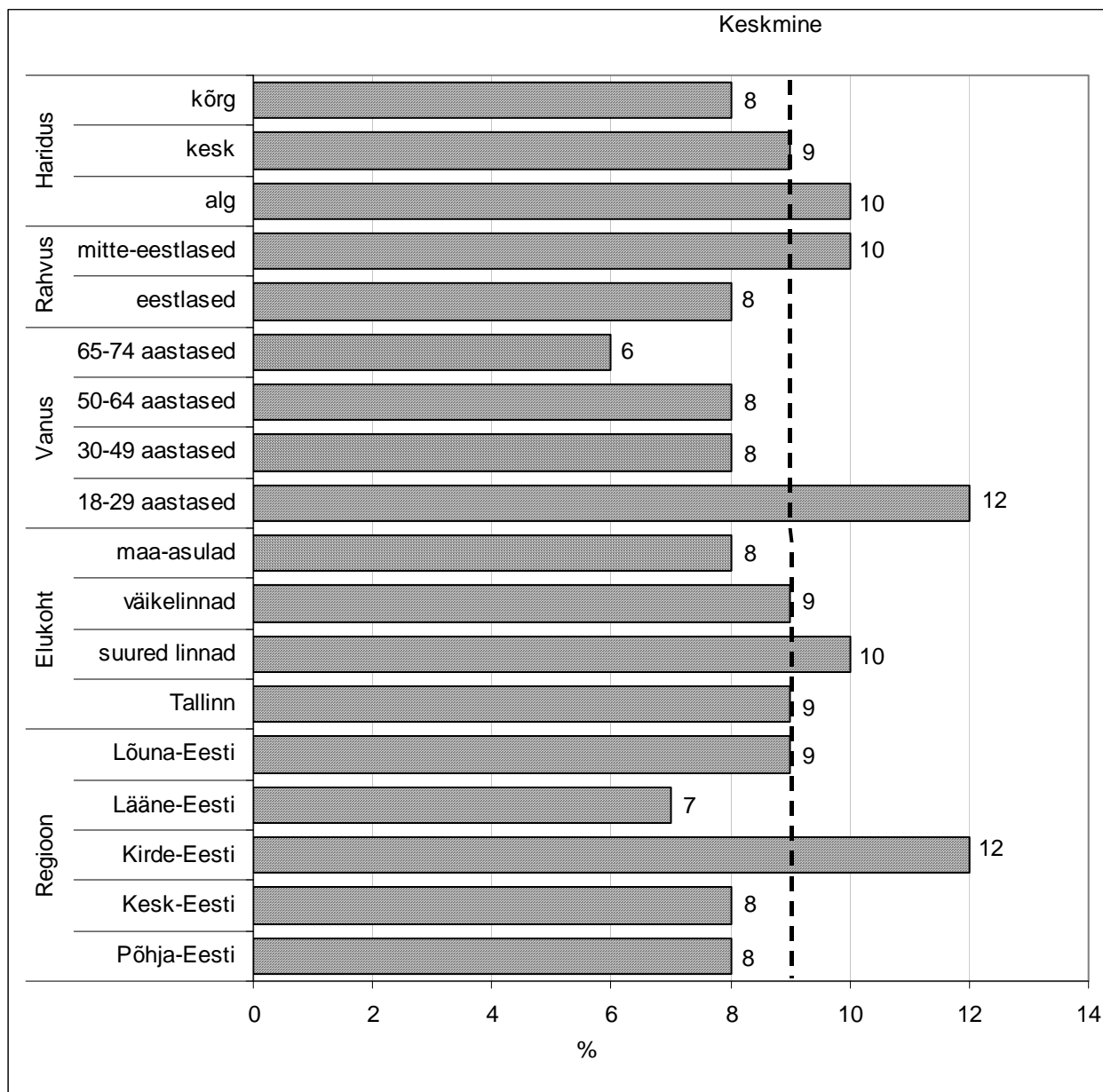
Järgnevalt paluti elanikel anda hinnang, milline osa nende kulutustest läks 2012. aastal tasumiseks illegaalsete kaupade ja teenuste eest. Selgus, et illegaalsetele kaupadele-teenustele kulus elanikel aasta jooksul 9% kogu väljaminekutest. Joonisel 1.3 on esitatud varimajandusele kulutatud raha osakaal elanike kogukulutustes ajavahemikul 2002-2012.

Joonis 1.3. Varimajanduse osakaalu dünaamika kogukulutustes (% kogukuludest)

Jooniselt on näha, et võrreldes 2002. aastaga varimajanduse osakaal kogukulutustes elanike hinnangul märkimisväärselt langenud ei ole. Madalaim oli varimajanduse osakaal majanduse kõrgperioodil 2005-2008 aastal (ka 2011. aastal), kui see langes 11%-lt 7-8%-le. 2012. aastal kulus tarbijatel illegaalsete kaupade ja teenuste ostmiseks samasuguse osa kulutustest nagu 2010. ja 2003. aastal (9%). Suhteliselt enam oma väljaminekutest kulutasid illegaalsete kaupade või teenuste ostmiseks nooremad inimesed (18-29 aastaste vanusegrupp; 12%), madala sissetulekuga (kuni 200 €) ja algharidusega elanikud (vastavalt 12% ja 10%) ning mitte-estlased (10%). Piirkondadest kulutavad varimajandusele keskmisest enam Kirde-Eesti (12%) ja suuremate linnade (10%) elanikud (vt joonis 1.4).

Joonis 1.4. Varimajanduse osakaal kogukulutustes piirkonniti (% kogukuludest)

2. HINNANGUD ÜMBRIKUPALKADELE

Ümbrikupalga all mõistetakse mitteametlikult makstavat töötasu, mille pealt jäetakse tasumata riigimaksud. Ümbrikupalga maksmisega soovib tööandja hoida kokku tööjõukulude pealt ning saavutada teiste turuosaliste ees konkurentsieelist. Kui töötaja nõustub ümbrikupalgaga, võib ta hetkel küll oma sissetulekutes võita, kuid jääb ilma legaalseste töösuhetega kaasnevatest haigusvallandamis- ja töötukindlustushüvitustest, puhkusetasudest jm. Tihti ei osutu ka ümbrikupalga ise kõrgemaks kui sama töö eest saadav legaalne netopalk. Riigile makse tasumata jättes rikub ettevõtte nii seadust kui ka ausat ettevõtluskeskkonda, sest saab põhjendamatu eelise teiste ettevõtete eest, kes tasuvad ausalt kõik seadusest tulenevaid maksud. Valdkondades, kus ümbrikupalgad on enam levinud, võivad ausalt makse tasuvad ettevõtted ka pankrotistuda, sest ei suuda turul avalikult konkureerida. Riigil omakorda on maksude alalaekumise tingimustes raskem täita oma eelarvelisi kohustusi, mis kahjustab sotsiaalset heaolu kogu riigis.

Käesolevas peatükis analüüsitakse illegaalse töötasuga seonduvaid probleeme Eestis ja elanike kokkupuuteid ümbrikupalkadega. Informatsiooni aluseks on elanike hulgas läbi viidud küsitluse tulemused, mis võimaldavad kujundada hinnanguid ümbrikupalga saavate töötajate ja makstavate ümbrikupalgade kohta, kaardistada illegaalset töötasu maksvaid tegevusvaldkondi, töötajate rahulolu või rahulolematust seoses ümbrikupalgaga ning üldisi hinnanguid ümbrikupalgade maksmise süsteemile. Tuuakse välja ka ümbrikupalkadest tingitud eeldatavad sotsiaalmaksu ja füüsilise isiku tulumaksu maksukaotused riigile.

Ümbrikupalgade temaatika analüüsimisel on aluseks võetud need ankeetküsitlusele vastanud, kes said 2012. aastal töötasu (k.a töötavad üliõpilased ja pensionärid). Kõigist vastanutest oli 2012. aastal töötasu teeninud 70%, nendest 56% sai tasu erafirma käest, 33% riigiasutustest (omavalitsustest, riigiettevõtetest), 10% nii erafirmast kui riigiasutusest ning mujalt 1%.

Läbi aastate on ümbrikupalga saajate osakaal töötajatest olnud varieeruv. 9-10 aastat tagasi oli see 15-16% kuid 2004. aastast hakkas see langema, jõudes 11%-ni 2006. aastal (vt. tabel 2.1). Edasi illegaalse töötasu saajate osakaal jälle suurenes, kuid oli kõikumavam, jäädes ajavahemikul 2007-2012 vahemikku 8%-14%. Kui võrrelda ümbrikupalga maksmise regulaarsust, siis nende töötajate osakaal, kes on saanud illegaalset töötasu regulaarselt, on aja jooksul jäänud enam-vähem konstantseks. Samas on suuremad kõikumised esinenud nende inimeste hulgas, kellele on ümbrikupalga makstud vahetevahel. Küsitluse vastustest selgus, et 2012. aastal maksti ligi 60%-le ümbrikupalga saajatest aasta jooksul illegaalset töötasu vahetevahel, ülejäänud said seda pidevalt. 2011. aastal oli ebaregulaarselt ümbrikupalga saavate töötajate osakaal oluliselt väiksem ja moodustas 50% kõigist ümbrikupalga saavatest inimestest. Valimi alusel kogu Eesti kohta tehtavad järeldused on arvestuslikud ning 95%-lise tõenäosusega jääb tegelik ümbrikupalga saajate osakaal kõigist palga saavatest töötajatest 2012. aastal vahemikku 10%-14%.

Tabel 2.1. Ümbrikupalga maksmine (% töötajatest)

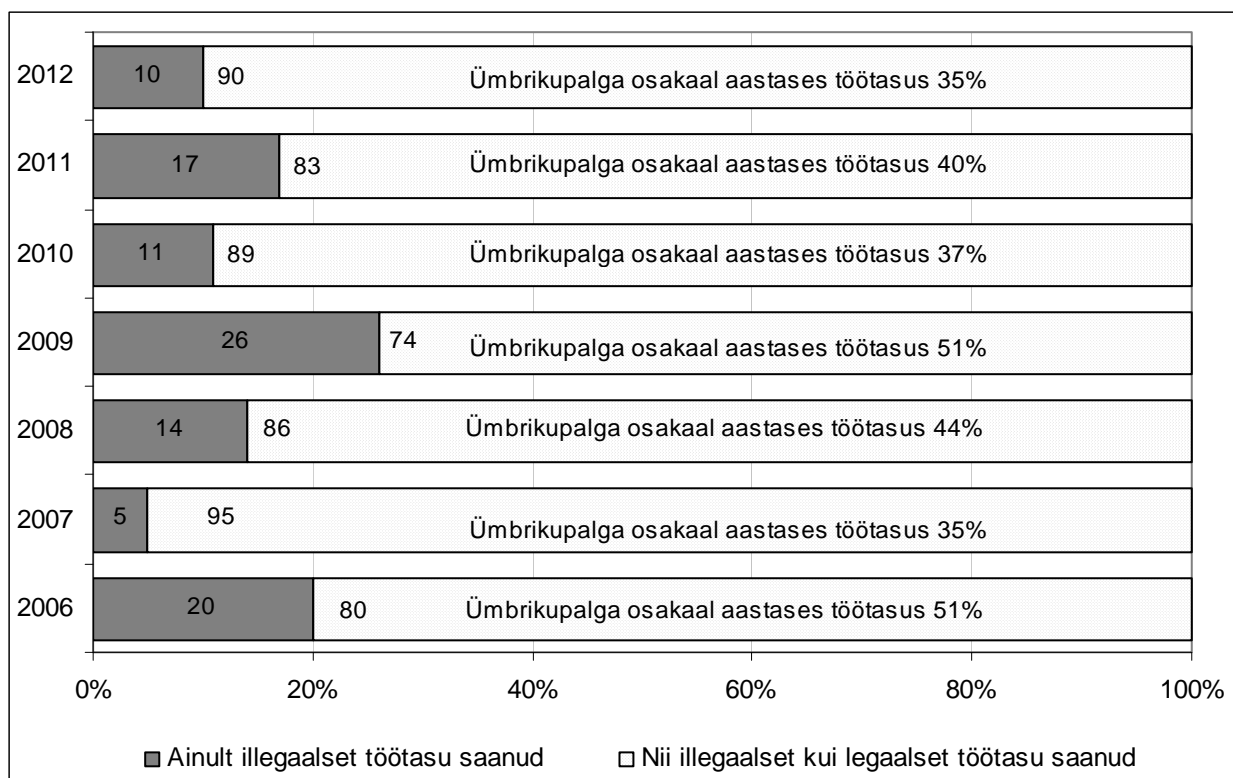
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Makstakse regulaarselt	8	7	5	5	5	6	6	5	5	4	5
Makstakse vahetevahel	7	9	9	7	6	8	6	4	8	4	7
Ei ole makstud	85	84	86	88	89	86	88	91	87	92	88
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ümbrikupalga saajaid on keskmisest enam nii noorema vanusegrupi (kuni 30 aastaste) kui ka keskmise vanusegrupi (30-49 aastaste) hulgas (14% töötajatest). Illegaalset töötasu saavad rohkem ka muust rahvusest inimesed (19% töötajatest) ja mehed (18% töötajatest). Ootuspäraselt oli ümbrikupalga saajatest kõige suurem osakaal madalalpalgalistel töötajatel (kuni 200€kuus), kellest illegaalset töötasu teenis 20%. Mõnevõrra üllatav oli ümbrikupalka saavate töötajate kõrge määr suuremat sissetulekut (üle 800 €kuus) teenivate inimeste hulgas (18% töötajatest). Erinevalt madala sissetulekuga inimestest said kõrgema sissetulekuga töötajad illegaalset töötasu sagedamini ebaregulaarselt. Piirkondlikult oli illegaalse töötasu maksmine kõige enam levinud Kirde-Eestis (23% töötajatest). Sotsiaal-demograafiliste tunnuste järgi on ümbrikupalga saajate jaotus toodud lisas 2.4.

Ümbrikupalka maksti inimestele nii põhi-, ajutistel- kui lisatöökohtadel. Põhitöökohtal sai 2012. aastal ümbrikupalka 46% illegaalset töötasu saanud töötajatest, ajutisel või lisatöökohtal 48% ning nii põhi kui lisatöökohtal 6%. Põhitöökohta eest maksti ümbrikupalka keskmisest enam Kirde-Eestis (65% ümbrikupalga saajatest), samuti maksti ümbrikupalka põhitöökohtal keskmisest sagedamini mitte-eestlastele (51% ümbrikupalga saajatest) ning meestele (50% ümbrikupalga saajatest). Ajutise või lisatöökohta eest said ümbrikupalka valdavalt Kesk-Eesti elanikud (85% ümbrikupalga saajatest).

Suurem osa ümbrikupalka saanud töötajatest saab osa oma sissetulekutest ka legaalselt. Nii legaalselt kui illegaalset töötasu saanud töötajate osakaal kõigist ümbrikupalga saajatest moodustas 2012. aastal 90%. (vt joonis 2.1). Võrreldes 2011. aastaga on ainult illegaalset töötasu saanud töötajate osakaal oluliselt kahanenud (-41%). Sellest tingituna vähenes ka ümbrikupalga keskmine osakaal illegaalset töötasu saajate aastasest töötasust 35%-ni (vt tabel 2.2).

Joonis 2.1 Ümbrikupalga saajate jaotus ainult illegaalset töötasu saanuteks ja nii legaalset kui illegaalset töötasu saanuteks (% ümbrikupalga saajatest)

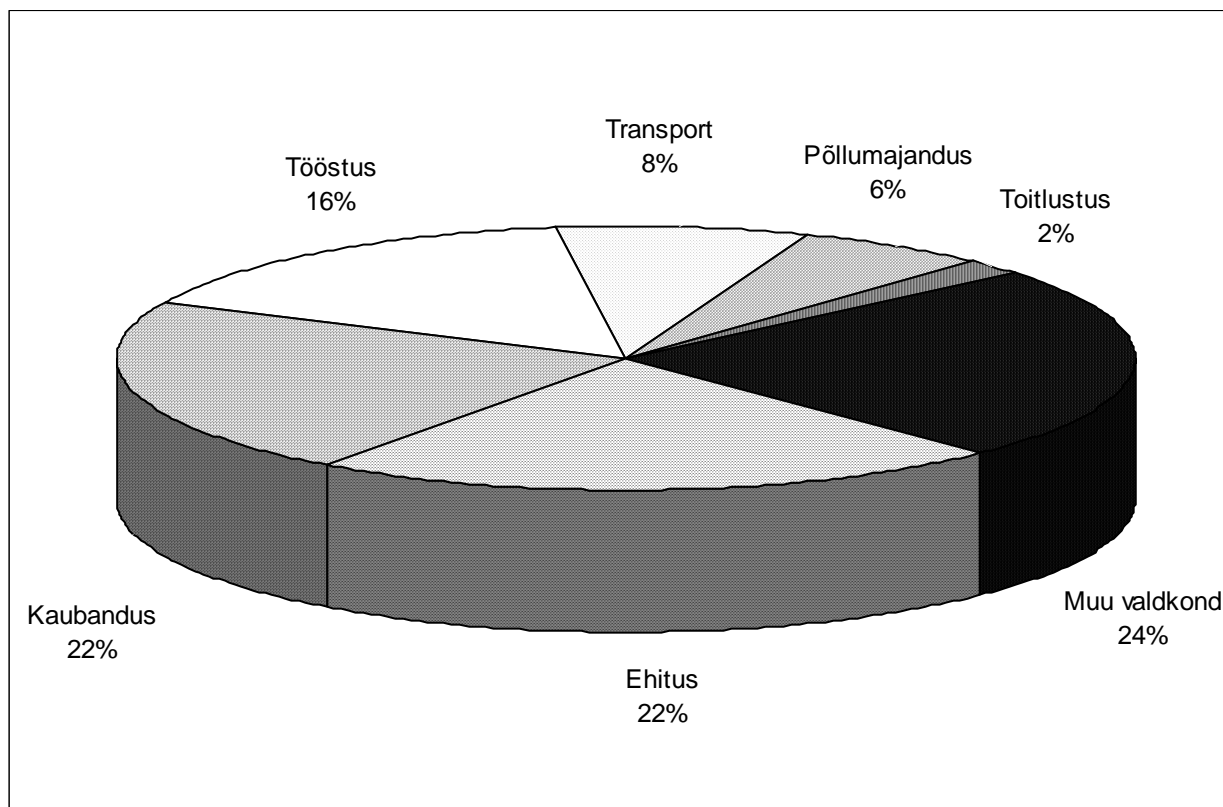

Tabel 2.2 Keskmise ümbrikupalga osakaal netotöötasus töötajatel, kes said ümbrikupalka, %

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Keskmine ümbrikupalga osakaal netotöötasus, %	40	42	40	39	51	35	44	51	37	40	35

Illegaalse töötasu levik on läbi aastate olnud kõige suurem ehitusvaldkonnas. Nii oli ka 2012. aastal, kui ehitusettevõtetest said ümbrikupalka 22% kõigist illegaalse töötasu saajatest. Ehituse kõrvale tõusis aga 2012. aastal kaubandussektor, kus ümbrikupalka teenis samuti 22% illegaalse töötasu saajatest. Kaubanduses kasvas illegaalset töötasu teenivate töötajate osakaal kõigist ümbrikupalga saajatest aasta jooksul kaks korda (2011. aastal oli osakaal 11%). Aastaga suurenes veel tööstusest illegaalset töötasu saanud inimeste osakaal (2012. aastal 16%; 2011. aastal 12% ümbrikupalga saajatest). Kasvas ka muude valdkondade (IT ettevõtted, koolitusasutused, turundusettevõtted jt) osakaal ümbrikupalkade maksmisel (2012. aastal 24%; 2011. aastal 18%). Vähenenud on toitlustuse, transpordi, põllumajanduse ja majutusettevõtete osakaal ümbrikupalkade maksmisel.

Joonis 2.2. Ümbrikupalga saanute töökohtade valdkondlik jaotus (% ümbrikupalga saajatest)

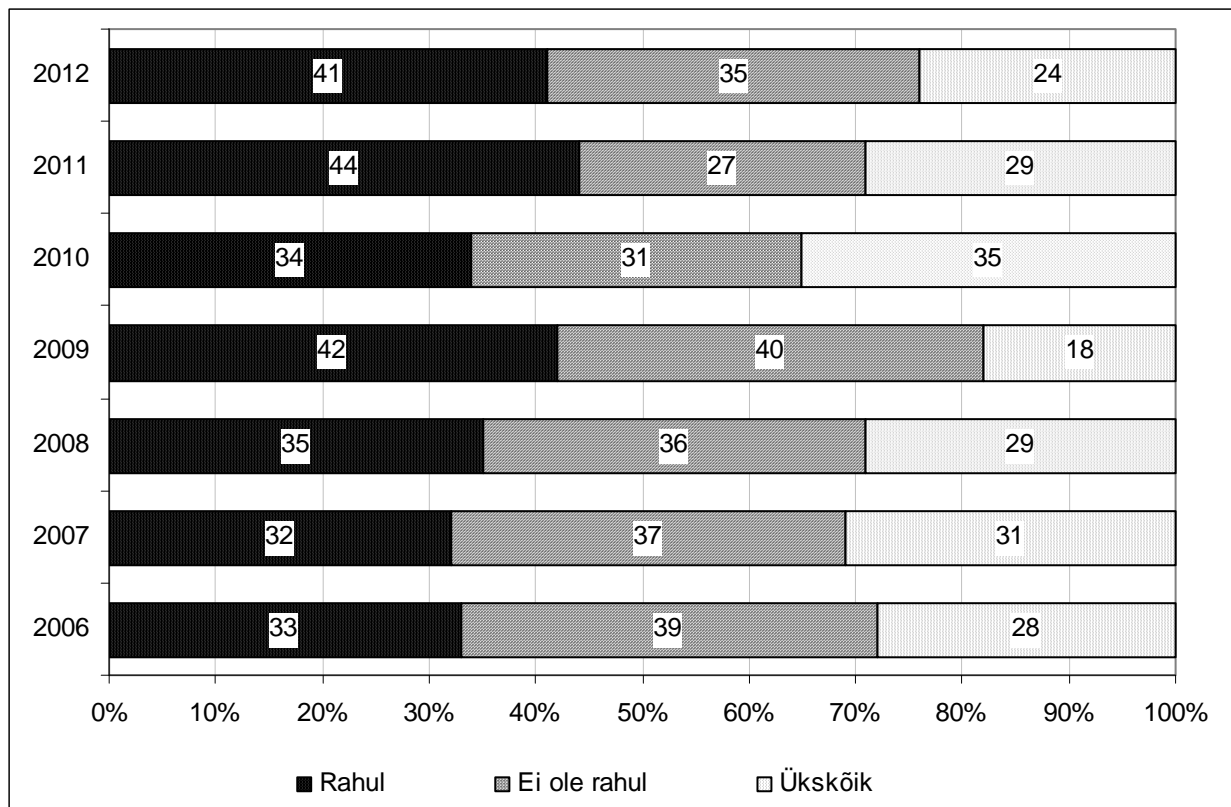
Enamik ümbrikupalga saajatest on illegaalset töötasu saanud väikestest, kuni 19 töötajaga ettevõtetest (88% ümbrikupalga saajatest). 20-49 töötajaga ettevõtetest sai illegaalset töötasu 8% ning 50-249 töötajaga ettevõtetest 4% ümbrikupalga saajatest. Küsitluse andmetel suurtes, üle 249 töötajaga ettevõtetes illegaalset töötasu ei makstud.

Ümbrikupalga saanud töötajatelt uuriti ka, millistel ametikohtadel töötades on nad 2012. aastal mitteametlikku töötasu saanud ja järgnevalt tulemused:

- Tööstusettevõttes: mäenedžer, tikkija, IT spetsialist, saekaatri tööline, insener, autojuht, valvur
- Ehitusettevõttes: maaler-viimistleja, raamatupidaja, elektrik, tööline, müürseppade brigadir, assistent, keevitaja
- Kaubandusettevõttes: müüja, tööline, kokk, kunstnik, lukksepp, kojamees, müügijuht
- Põllumajandusettevõttes: sae- ja raietööline, operaator
- Transpordiettevõttes: valvur, autojuht, osakonnajuhataja
- Muus valdkonnas: santehnik, lektor, kalatöötaja, arvutioperaator, teenindaja, metsatööline, disainer, graafiline disainer

Ümbrikupalgaga oli 2012. aastal rahul 41% ja rahul ei olnud 35% illegaalse töötasu saajatest. Võrreldes 2011. aastaga ümbrikupalgaga rahulolevate inimeste osakaal vähenes ja rahulolematute osakaal suurenes (vt joonis 2.3).

Joonis 2.3. Rahulolu ümbrikupalga saamisega (% ümbrikupalga saajatest)

Vaadates pikemaajalist trendi selgub, et ümbrikupalgaga rahulolu on 2008. aastast alates suurem (va 2010. a.) kui oli varasematel aastatel. Kui ajavahemikul 2006-2008 oli illegaalse töötasuga rahul 33%-35% ümbrikupalga saajatest, siis 2009, 2011 ja 2012. aastal olid sellega rahul üle 40% inimestest. Kõige rohkem olid ümbrikupalgaga rahul Lõuna-Eesti ja väikelinnade elanikud (vastavalt 78% ja 60% ümbrikupalga saajatest), madalamasse sissetulekugruppi (kuni 200 € kuus) kuuluvad elanikud (69% ümbrikupalga saajatest), samuti 50-64 aastased inimesed (58% ümbrikupalga saajatest). Võrreldes eestlastega olid muust rahvusest inimesed ümbrikupalgaga rohkem rahul (vastavalt 40% ja 47% ümbrikupalgade saajatest), samuti olid mehed sellega enam rahul kui naised (vastavalt 47% ja 37% ümbrikupalga saajatest). Ümbrikupalgaga mitterahulolevaid töötajaid oli enam Kirde-Eestis ja üle 64 aastaste vanusegrupis. Rahulolematuse põhjustest oli esikohal mure, et ümbrikupalga saajatel puudub või väheneb tulevikus ravi- ning pensionikindlustus, rahul oldi ümbrikupalgaga enamasti seetõttu, et raha sai rohkem kätte, samuti õigustati ümbrikupalgu põhjendusega, et töötajate maksukoormus on Eestis liiga kõrge.

Ümbrikupalga saajatelt uuriti, kas nad keeldumise korral oleksid võinud kaotada oma töökoha. Kõigist ümbrikupalga saajatest arvas 46%, et keeldumise korral oleksid nad oma töökohast jäänud ilma. Nendest inimestest, kes ei olnud ebaseadusliku töötasu saamisega rahul hindas koguni 73%, et võis keeldumise korral töökoha kaotada (vt tabel 2.3). Samas on viimastel aastatel suurenenud ka nende osakaal, kes ei kartnud ümbrikupalgast keeldumise korral töökoha kaotust.

Tabel 2.3. Töökoha säilimine ümbrikupalgast keeldumise korral
(% ümbrikupalga saajatest, kes polnud sellega rahul)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Arvab, et oleks töökoha kaotanud	29	55	45	62	59	69	73
Arvab, et ei oleks töökohta kaotanud	36	28	13	20	9	13	18
Ei oska öelda	35	17	42	18	32	18	9
Kokku	100	100	100	100	100	100	100

Elanikelt saadud informatsiooni põhjal saab hinnanguliselt välja arvestada ümbrikupalkade maksimisega riigile tekitatud hüpoteetiline maksukaotuse. Hinnangu andmisel võeti arvesse ettevõtete poolt maksmata jäetud sotsiaalmaks ning töötajate töötasult maksmata jäetud füüsilise isiku tulumaks. Kasutades ümbrikupalga saajate osakaalu usalduspiire (95%-lise tõenäosusega), on tabelis 2.4 toodud arvestuslikud maksukaotused välja vahemikhinnangutena.

Tabel 2.4. Ümbrikupalga maksimisest tulenenud maksukaotused 2012. aastal

Näitaja	Ühik	Alampiir	Keskmine	Ülempiir
Ümbrikupalga saajate osakaal	%	10	12	15
Sotsiaalmaksukaotus	mln €	72,18	90,97	109,77
Tulumaksukaotus	mln €	43,73	55,11	66,50

Lisaks elanike küsitlustulemustele on maksukaotuste väljaarvestamisel kasutatud ka riiklikke statistilisi andmeid. Küsitluse kohaselt sai 2012. aastal ümbrikupalka 12% palgatöötajatest (2011. a. 8%). Eesti Statistikaameti andmetel oli palgatöötajate arv Eestis 2012. aastal 570 800⁴, seega sai ümbrikupalka hinnanguliselt ligikaudu 69 tuhat inimest (2011. a 45 tuh; 2010. a 73 tuh). Eelduseks võeti, et igale palgatöötajale (sh ümbrikupalga saajale) maksti 2012. aastal Eesti keskmist kuupalka⁵ ning arvesse võeti küsitlusel saadud info, et varjatud töötasu moodustas keskmiselt 35% kättesaadavast töötasust. Eeltoodud andmete põhjal arvutati välja hinnangulised maksukaotused, mille kohaselt jäi riigil ümbrikupalkade tõttu jäi aasta jooksul saamata sotsiaalmaksu vahemikus 72,18 kuni 109,77 miljonit € ning füüsilise isiku tulumaksu 43,73 kuni 66,50 miljonit €. Kokku jäi keskmiselt 2012. aastal tööjõumaksudena laekumata ligikaudu 146,08 miljonit €. Võrreldes eelnenud aastaga oli tõus märkimisväärne (+46%), kuid sellel on omad põhjused. Esiteks oli 2011. aasta tulemus natuke erandlik selle poolest, et ümbrikupalga saajate osakaal kõigist töötajatest oli küsitluse põhjal suhteliselt madal ja seetõttu jäi oluliselt väiksemaks ka arvestuslik illegaalset töötasu saanute arv. 2012. aastal kasvasid korraga nii tööga

⁴ Aasta keskmine palgatöötajate arv vanuses 15-74 eluaastat

⁵ Statistikaameti andmetel oli 2012. aasta brutokuupalk keskmiselt 879,50 € ja netokuupalk 700,75 €

hõivatute arv kui ka ümbrikupalka saanute osatähtsus, mistõttu suurenesidki arvestuslikud maksukaotused olulisel määral. Võrreldes üle-eelmise 2010. aastaga on riigi maksukaotused ümbrikupalkade tõttu kasvanud 3% (vt. tabel 2.5).

Tabel 2.5. Ümbrikupalga maksmisest tulenenud maksukaotused aastatel 2004 – 2012 (mln eurot)

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
97,78	91,97	141,82	143,03	174,41	140,61	141,63	100,34	146,08

Töötajatelt uuriti ka suhtumist ümbrikupalkade maksmisse üldse ning paluti oma hinnanguid põhjendada. Tulemustest selgus, et enamik töötavatest elanikest ei poolda ümbrikupalkade maksmist. Illegaalsesse töötasu maksmisse suhtus negatiivselt 75% töötajatest, seda pooldas 9%. Tabelis 2.6 toodud pikemast aegreast on näha, et ümbrikupalga pooldajate osakaal on olnud küllaltki muutlik, olles kõige madalam aastatel 2003-2005 (3% töötajatest) ning seejärel suurenenud. 2012. aastal kasvas ümbrikupalga pooldajate osakaal taas, saavutades taseme, mis oli viimati 2002. aastal. Samaaegselt on kahanenud ümbrikupalku mittepooldanute osakaal.

Tabel 2.6. Hinnang ümbrikupalga maksmisele (% töötajatest)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Pooldab	9	3	3	3	5	7	6	7	8	5	9
Ei poolda	83	89	91	93	85	82	80	78	72	77	75
Ei oska öelda	8	8	6	4	10	11	14	15	20	18	16
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kõige rohkem õigustasid illegaalse töötasu pooldajad ümbrikupalkade maksmist väitega, et Eestis on töötajate maksukoormus liiga suur (72% ümbrikupalga pooldajatest), samuti peeti seda tänases majandussituatsioonis ettevõtete ellujäämiseks hädavajalikuks (56% ümbrikupalga pooldajatest). Ümbrikupalkade maksmist pooldati ka tavapärase põhjendusega, et nii saab töötaja rohkem palka kätte (54% ümbrikupalkade pooldajatest). Üle poole ümbrikupalkadesse positiivselt suhtujatest pidas ka ettevõtete maksukoormust liiga suureks, mis justkui õigustaks tööjõu maksude pealt kokkuhoidmist. Vähem pooldati väiteid, et riigi seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne, et riigil on niigi palju raha või et teised ettevõtted maksavad ka ümbrikupalka (vt. tabel 2.7).

Võrreldes eelnenud aastaga on kõige enam kasvanud nende ümbrikupalga pooldajate osakaal, kes õigustasid illegaalsete töötasude maksmist kui eeldust ettevõtete ellujäämises praeguses majandussituatsioonis (2012. aastal 56%; 2011. aastal 39% ümbrikupalga pooldajatest).

Tabel 2.7. Ümbrikupalga pooldamise põhjused (% ümbrikupalga pooldajatest)

	2002	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Eestis on töötajate maksukoormus liiga suur	-	54	54	48	57	62	70	72
See on vajalik ettevõtte ellujäämiseks	-	-	-	57	60	26	39	56
Töötaja saab nii kõrgemat palka	58	67	58	34	42	57	68	54
Eestis on ettevõtete maksukoormus liiga suur	49	-	-	56	57	55	59	51
Seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne	30	15	29	36	33	25	26	37
Riigil on raha niigi palju	26	24	25	15	19	22	37	16
Teised sama ala ettevõtted maksavad ka ümbrikupalga	17	8	4	11	3	9	18	9

Varasemast rohkem on ka neid, kes põhjendasid oma poolehoidu ümbrikupalkadele väitega, nagu oleks seadusandlus on ettevõtluseks ebasoodne (2012. aastal 37%; 2012 aastal 26% ümbrikupalga pooldajatest) või et töötajate maksukoormus on liiga suur (2012. aastal 72%; 2011. aastal 70%). Teistest enam pooldasid varjatud töötasu Kirde-Eesti elanikud (22% töötajatest), mitte-eestlased (17% töötajatest) ning alla 30 aastased inimesed (17% töötajatest). Pikemaajalist trendi jälgides on märgata, et ümbrikupalga pooldajate hulgas on süvenemas põhjendus, et Eestis on töötajate maksukoormus niigi kõrge. Kui 2008. aastal põhjendas nii oma poolehoidu ümbrikupalkade suhtes alla poole, siis järgnevatel aastatel on selliste inimeste osakaal kasvanud ja 2012. aastal õigustas töötajate kõrge maksukoormusega ümbrikupalku juba 3/4 ümbrikupalga pooldajatest.

Ümbrikupalkade mittepooldajaist põhjendas kõige enam oma vastuseisu asjaoluga, et illegaalset töötasu saavatel töötajatel puuduvad või vähenevad sotsiaalseid garantiid nagu ravi- ja pensionikindlustus (81%). Rahulolematuse pingereas paigutati järgmisteks põhjendused, et ümbrikupalkade maksmine on ülekohtune austate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes (65% ümbrikupalga mittepooldajatest) ning et riigile ei laeku seetõttu makse, mistõttu pole riigil võimalik pakkuda piisavalt teenuseid ega rahastada sotsiaalsfääri kulusid (64% ümbrikupalga mittepooldajatest). 60% illegaalse töötasu mittepooldajatest oli seisukohal, et mitteametliku töötamise korral puudub töötajal tööandja vastu seadusandlik kaitse ning 33% ei olnud rahul, et ametliku sissetuleku puudumise tõttu ei ole inimesel võimalik pangalaenu võtta. Võrreldes eelnevate aastatega, on ümbrikupalgaga rahulolematuse põhjuste pingerida jäänud sarnaseks (vt tabel 2.8).

Tabel 2.8. Ümbrikupalga maksmisega rahulolematuse põhjused (% ümbrikupalga mittepooldajatest)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ümbrikupalga saajal puudub või väheneb ravi- ja pensionikindlustus	64	68	65	71	74	71	70	64	73	78	81
Ülekohtune ausate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes	55	59	55	59	60	61	59	62	67	68	65
Riigile ei laeku makse, riik ei saa pakkuda teenuseid	31	45	44	46	50	54	56	62	61	65	64
Ümbrikupalga saajal puudub tööandja vastu seadusandlik kaitse	-	-	-	-	54	57	57	50	62	56	60
Ümbrikupalga saajal on raskendatud pangast laenu võtmine	-	45	46	43	52	51	45	37	42	41	33

Aastaga on suurenenud nende vastajate osakaal, kes ei olnud rahul sellega, et ümbrikupalga saajatel puudub tööandja vastu seadusandlik kaitse (2012. aastal 60%; 2011. aastal 56%) ning puudub või väheneb ravi- ja pensionikindlustus (2012. aastal 81%; 2011. aastal 78%).

Lõpuks paluti elanikel prognoosida, milliseks kujuneb ümbrikupalkade maksmise trend 2013. aastal. Töötajatest 7%-punkti uskus pigem ümbrikupalga maksmise vähenemist kui selle laienemist (2011. aastal uskus vastupidiselt ümbrikupalkade laienemist 10%-punkti enam töötajatest). Kõigist palgasaajatest arvas 17%, et ümbrikupalkasid makstakse 2013. aastal vähem, 10% seevastu prognoosis, et ümbrikupalkade maksmise trend laieneb ning illegaalset töötasu hakatakse rohkem maksuma, 32% ei uskunud muutustesse ja arvasid, et olukord jääb samaks (vt tabel 2.9). Illegaalse palgamaksmise kasvu prognoosisid keskmisest enam muust rahvusest ja alla 30-aastased elanikud, ümbrikupalkade võimalikku vähenemist märkisid enam pensionieas inimesed.

Tabel 2.9. Hinnang ümbrikupalkade maksmisele järgmisel aastal (% kõigist palgasaajatest)

	2010	2011	2012
Ümbrikupalkasid hakatakse rohkem maksma (+)	19	18	10
Ümbrikupalkade maksmises muutusi ei tule (=)	28	32	32
Ümbrikupalkasid hakatakse vähem maksma (-)	13	8	17
Ei oska öelda	40	42	41
Saldo (ümbrikupalka hakatakse rohkem maksma)	+6	+10	-7

Majanduskriisi tingimustes reeglina varimajandus suureneb, majandusarengu taastudes aga väheneb. Prognooside kohaselt on Eestile 2013. aastaks ennustatud mõõdukat SKP kasvu (3,2-3,8%), mis koos kasvava tööhõive ja väheneva tööpuudusega loob tarbijale küll tagasihoidliku, kuid siiski positiivse ootuse oma majandusliku olukorra paranemise suhtes ning annab võimalused varimajanduse osakaalu vähendamiseks.

KOKKUVÕTE

Varimajanduse osakaal elanike ostudes

2012. aastal kasvas nende inimeste osakaal, kes eelistasid alati soodsama hinnaga kaupu või teenuseid, olenemata sellest, kas tegemist oli legaalse- või salakaubaga (2012. aastal 18%; 2011. aastal 13%). Kasv on toimunud nende tarbijate vähenemise arvelt, kes varem nii selgepiiriliselt ei käitunud (kord eelistasid salakaupa, teinekord mitte). Legaalse kauba eelistajate osakaal on jäänud seevastu endiseks. Teadlikult nn mustalt turult ostetud kaubad ja teenused moodustasid 2012. aastal 9% inimeste kogukulutustest. Kui 2011. aastal illegaalsete kaupade ja teenuste osakaal tarbija kulutustest pisut kahanes (2011. aastal oli see 8%), siis 2012. aastal see natuke suurenes. Illegaalsetest teenustest tarbiti sagedamini eluaseme remondi- ning ehitusteenuseid, samuti õmblusteenuseid. Illegaalselt soetatud kaupade pingereas on esikohal filmid ja muusika, aga ka küttepuid. Võrreldes kümne aasta taguse ajaga varimajanduse osakaal elanike kulutustes vähenenud ei ole, vaid majanduse kiiretel kasvuaastatel 2005-2008 (ka 2011. aastal) oli see pisut madalam (7-8%).

Hinnangud ümbrikupalkadele

Ümbrikupalga saajate osakaal töötajatest suurenes 2012. aastal 12%-ni (2011. aastal oli 8%). Samaaegselt on vähenenud nende osakaal, kes said kogu sissetuleku illegaalselt (2012. aastal 10%; 2011. aastal 17% ümbrikupalga saajatest). Seetõttu on vähenenud ka keskmine ümbrikupalga osakaal kogu aastasest sissetulekust 35%-ni (2011. aastal 40%). Kõige enam maksti varjatud töötasu ehituses, kaubanduses ja tööstuses. Kaubanduses kasvas illegaalset töötasu teenivate töötajate osakaal kõigist ümbrikupalga saajatest aasta jooksul kaks korda (2011. aastal oli osakaal 11%), suurenes ka tööstusest illegaalset töötasu saanud inimeste osakaal (2012. aastal 16%; 2011. aastal 12% ümbrikupalga saajatest). Vähenenud on toitlustuse, transpordi, põllumajanduse ja majutusettevõtete osakaal ümbrikupalkade maksmisel. Ümbrikupalkade tõttu jäi riigil 2012. aastal hinnanguliselt saamata 72,18 – 109,77 mln eurot sotsiaalmaksu ning 43,73 – 66,50 mln eurot füüsilise isiku tulumaksu.

75% töötajatest ei pooldanud ümbrikupalkade maksmist. Vastuseisu põhjuseks on kõige sagedamini asjaolu, et mitteametlik töösuhe jätab töötajad ilma ravi- ja pensionikindlustusest, samuti peetakse illegaalset töötasu ülekohtuseks ausate maksumaksjate ja ettevõtjate suhtes. Võrreldes eelmise aastaga on ümbrikupalkade pooldajate osakaal natuke kasvanud ja mittepooldajate osakaal vähenenud.

Arvamused ümbrikupalkade leviku kohta 2013. aastal olid optimistlikumad kui varasematel aastatel - ümbrikupalkade maksmise vähenemist uskus 17% kõigist töötajatest (2011. aastal 8%; 2010. aastal 13%). Vähenes nende palgasaajate osakaal, kelle arvates hakatakse ümbrikupalkasid varasemast enam maksma (2012. aastal 10%, 2011. aastal 18%; 2010. aastal 19%).